

MOŻLIWOŚCI POBUZOWENIA ROZWOJU GOSPODARCZEGO TERENÓW ROLNICZYCH
NA OBSZARZE I W SĄSIEDZTWIE PARKU KRAJOBRAZOWEGO NAD BRANWIĄ

Ewa Orzeszko, Marek Siewniak

Katedra Urządzania i Pielęgnowania Krajobrazu SGGW-AR w Warszawie

Ustanowienie jakiegokolwiek formy ochrony przyrody oznacza ograniczenie możliwości rozwoju gospodarczego danego obszaru. Są to ograniczenia albo całkowite, ostre, np. w przypadku rezerwatów ścisłych, lub też ograniczenia częściowe, zwykle nie dotyczące rozwoju ilościowego, lecz rozwoju jakościowego. Ze względu na te ograniczenia są czynione starania o uzyskanie pewnego ekwiwalentu niwelującego różnice w poziomie rozwoju gospodarczego.

Pomiędzy stanem zachowania walorów przyrodniczych a stanem rozwoju gospodarczego zachodzą z reguły zależności odwrotnie proporcjonalne. Obszary bowiem o stosunkowo dobrze zachowanych walorach przyrodniczych są z reguły słabiej zagospodarowane pod względem ekonomicznym. Dotyczy to zarówno stopnia uprzemysłowienia, jak i stopnia rozwoju rolnictwa. Jednym z takich obszarów jest Równina Puszczańska. Puszcza Solska i Lasy Janowskie stanowią dobrze zachowane fragmenty dawnego, naturalnego puszczańskiego krajobrazu tej krainy. Równina Puszczańska charakteryzuje się też wysokimi walorami krajobrazowymi. Polegają one na zmiennym układzie siedlisk i zbiorowisk roślinnych, bogatej i ciekawej linii brzegowej lasu, zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej, urozmaiconej rzeźbie terenu i malowniczych dolinach śródleśnych cieków wodnych. Warunki siedliskowe i niedostępność obszarów leśnych uwarunkowały specyficzną kulturę regionu. Charakterystyczną cechą geologiczną rozpatrywanego obszaru jest występowanie na nieprzepuszczalnym podłożu ilowym, piaszczystym i wapiennym piasków czwartorzędowych, często formujących długie, stosunkowo niskie wały wydymowe nieprzydatne dla rolnictwa. Wysoki poziom wody gruntowej jest drugim czynnikiem decydującym o małej przydatności rolniczej tych terenów, dzięki czemu zresztą zachowały się na nich rozległe kompleksy leśne, natomiast korzystne warunki klimatyczne oraz wartości kulturowe, historyczne i przyrodnicze predysponują je do pełnienia funkcji turystycznej. Optymalnym rozwiąza-

niem organizacyjnym wydaje się być utworzenie na tym obszarze parku krajobrazowego [2], zwłaszcza że województwo tarnobrzeskie w swej środkowej części, silnie uprzemysłowione, potrzebuje atrakcyjnych terenów wypoczynkowych.

Punktem wyjściowym dla określenia możliwości aktywizacji gospodarczej jakiegokolwiek obszaru jest dokonanie jego waloryzacji, a więc określenie przydatności tego terenu dla różnych celów [6]. Rejon nas interesujący ma charakter wybitnie rolniczy, a jednocześnie odznacza się wysokimi walorami przyrodniczymi i rekreacyjnymi. Problemem jest tu określenie właściwego sposobu użytkowania powierzchni ziemi. Użytkowanie to bowiem musi z jednej strony zaspokajać wzrastające potrzeby zamieszkujących tu ludzi i być zgodne z możliwościami gospodarczymi, technicznymi, społecznymi i kulturowymi terenu, z drugiej zaś strony nie może być ono sprzeczne z istniejącymi warunkami przyrodniczymi i musi zapewniać ochronę środowiska, zgodnie z wymogami parku krajobrazowego przy uwzględnieniu wiodącej funkcji wypoczynkowej. Zachodzi więc pytanie, czy na określonym terenie pozostawić dotychczasowy sposób użytkowania, czy zmienić go na inny, czy może dokonać tylko pewnych przeobrażeń niektórych elementów istniejącego sposobu użytkowania ziemi.

Wybór optymalnego rozwiązania wymaga szczegółowego zbadania i dokonania analizy wielu czynników warunkujących określony sposób użytkowania oraz zachodzących pomiędzy nimi relacji. Chodzi tu przede wszystkim o czynniki naturalne, a więc glebę, klimat, stosunki wodne, rzeźbę terenu, florę i faunę. Następną grupę stanowią czynniki dotyczące organizacji produkcji rolnej, a więc m. in. struktura władania i użytkowania ziemi, sposoby i technologia produkcji rolniczej. Bardzo istotny wpływ mają też czynniki społeczne i polityczne.

Określenie możliwości aktywizacji gospodarczej obszaru konfliktowego (a takim są tereny Parku Krajobrazowego nad Branwią) obejmuje następujące etapy będące jednocześnie elementami planu zagospodarowania przestrzennego:

- sformułowanie funkcji obszaru chronionego,
- jakościowe i ilościowe określenie uciążliwości środowiskowych,
- charakterystyka konfliktów pomiędzy funkcjami wraz z ich przestrzennym i ilościowym określeniem,
- określenie możliwości łagodzenia konfliktów lub intensyfikacji wzajemnego dopełniania się interesów,
- charakterystyka istniejącego stanu rolnictwa,
- określenie możliwości aktywizacji gospodarczej terenu,
- sformułowanie zasad zagospodarowania.

Sformułowanie funkcji obszaru chronionego, występujących pomiędzy nimi konfliktów, sposobów łagodzenia tych konfliktów, jak również określenie uciążliwości środowiskowych występujących na omawianym obszarze zostało przedstawione w publikacji oddanej do druku w 1985 r. w Zeszytach Naukowych SGGW-AR [10], natomiast dla określenia jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej tych terenów w celu dokona-

nia waloryzacji rolniczego użytkowania gruntów posłużono się metodą opracowaną w IUNG w Puławach [7, 12]. Poza tym analizie poddano stan rolnictwa oraz stan produkcji rolnej istniejący na omawianym obszarze [11].

Wyniki uzyskane przy pomocy powyższej metody [7] dokumentują tezę o stagnacji produkcji rolnej omawianego obszaru. Upośledzenie tych terenów wynika z kilku uwarunkowań:

1) czynników siedliskowych - warunków glebowo-rolniczych, a w szczególności charakteru i bonitacji gleb, wysokiego udziału słabych kompleksów przydatności rolniczej gleb, złych stosunków wodno-powietrznych w glebie itp.;

2) z opóźnień rozwojowych obszaru spowodowanych niedostatecznym wyposażeniem w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej (chodzi tu o wyraźnie gorsze nasycenie powierzchni przestrzeni rolniczej drogami bitymi, połączeniami z ośrodkami miejskimi, kulturalnymi, służbą zdrowia itp.);

3) niedorozwoju osłony produkcyjnej rolnictwa (wyraźnie gorsza sieć placówek usługowych dla rolnictwa, warsztatów, słabe wyposażenie w zakresie mechanizacji, sieci jednostek zaopatrzenia i zbytu, gorsze nasycenie obszaru jednostkami przetwórstwa rolno-spożywczego);

4) z przyczyn demograficznych.

Dodatkowymi czynnikami utrudniającymi rozwój gospodarczy będą tu ograniczenia wynikające z sąsiedztwa parku krajobrazowego. W chwili obecnej ograniczenia te wynikają z przepisów ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 r., ustawy o ochronie przyrody z 1949 r., przepisów aktów wykonawczych do tych ustaw oraz z postanowień planu zagospodarowania przestrzennego. W chwili wejścia w życie przygotowanej nowelizacji ustawy o ochronie przyrody przepisy te będą dużo surowsze, w zasadzie zakazujące wszelkiej działalności mogącej w jakimkolwiek stopniu wpłynąć negatywnie na park krajobrazowy i jego otulinę.

Wymienione czynniki powodują różnice w wynikach produkcji rolnej pomiędzy całością gminy a badanym obszarem stanowiącym jej część i pogłębiają zróżnicowanie społeczne. Efektem tego będzie postępujące zubożenie i stagnacja regionu. Już w tej chwili badany obszar można by zakwalifikować jako rejon o wyraźnie gorszych warunkach rozwoju rolnictwa, a więc rejon upośledzony rolniczo.

Obszar parku krajobrazowego i jego strefy ochronnej wyklucza także lokalizacje w tym rejonie przemysłu, jak również uciążliwy ze względu na zanieczyszczenia rozwój transportu i komunikacji. Z tych samych powodów niemożliwa jest również intensyfikacja produkcji rolnej prowadzona w sposób niezgodny z wymogami ochrony obszarów cennych przyrodniczo. Jednocześnie jednak tereny te są dość gęsto zaludnione i, obok skutecznej ochrony parku krajobrazowego, konieczne jest zapewnienie mieszkańcom tego obszaru godziwych warunków życia i pracy. Osiągnąć to można poprzez pobudzenie w określonych kierunkach i rozmiarach rozwoju gospodarczego. Roz-

wój ten powinien wykorzystywać tradycyjnie wybitnie rolniczy charakter obszaru i brak na nim przemysłu, szczególne walory rekreacyjne i przyrodnicze tych terenów, jak również jeszcze stosunkowo mało (mimo bliskiego sąsiedztwa Stalowej Woli) zanieczyszczone i zdegradowane środowisko. Z drugiej strony należy uwzględnić dość słabe, a miejscami bardzo słabe gleby oraz sąsiedztwo olbrzymich kompleksów leśnych.

Wyznaczenie kierunków tego tak pożądanego rozwoju gospodarczego na obszarze Parku Krajobrazowego nad Branwią i w jego strefie ochronnej wymaga po pierwsze zdania sobie sprawy z jednej strony z podstawowych kolizji, jakie występują pomiędzy interesami parku krajobrazowego i rolnictwa, oraz sposobów ich łagodzenia. Z drugiej zaś strony wymaga uświadomienia sobie wszystkich istniejących punktów styecznych tych interesów oraz wzajemnego ich dopełniania się i właśnie w tym kierunku pobudzenia rozwoju gospodarczego.

LINIE KOLIZJI I KONFLIKTÓW

a. Rozwój rolnictwa na obszarze Parku Krajobrazowego nad Branwią i w jego najbliższym otoczeniu związany jest z przeważającymi na tym terenie warunkami przyrodniczymi (szczególnie jakością gleb) i obostrzeniami podyktowanymi istnieniem parku krajobrazowego. Podstawowy konflikt pomiędzy interesami rolnictwa a parku krajobrazowego wymaga kompromisowego rozwiązania polegającego właśnie na ograniczeniach związanych z bardzo poważnym zmniejszeniem stopnia chemizacji (szczególnie masowego stosowania nawozów mineralnych i środków ochrony roślin), ograniczeniem (a na terenie parku nawet zakazem) koncentracji produkcji zwierzęcej, szczególnie trzody chlewnej, zakazem stosowania gnojowicy itp. Jednym z działań zapobiegających w tym przypadku jest utrzymanie struktury gospodarstw rodzinnych, a nierozwijanie rolnictwa uspołecznionego, które ze swej natury posługuje się wyższymi metodami agrotechnicznymi;

b. Przeprowadzanie melioracji wodnych w interesie rolnictwa powoduje na obszarze parku krajobrazowego zakłócenia hydrologiczne, a poza tym deformuje krajobraz (zwłaszcza melioracje przeprowadzane w taki sposób jak w sąsiedztwie Janowa Lubelskiego);

c. Deformacja krajobrazu dokonywana jest również przez większość prac urządzeniowo-rolnych. Sąsiedztwo zaś parku krajobrazowego wymaga określonego typu zabudowy przestrzennej, jak i architektury;

d. Następnym rodzajem rozbieżności interesów parku krajobrazowego i okolicznego rolnictwa polega na szkodach w uprawach czynionych przez zwierzynę leśną. W chwili obecnej nie jest to jeszcze na omawianym terenie problem palący (w 1982 r. szkody na 20,5 ha). Niemniej rolnik, mimo uzyskanego odszkodowania, traci około 30% wartości spodziewanych plonów. Poza tym, jeżeli wejdą w życie projektowane

przepisy ustawy o ochronie przyrody zakazujące m. in. polowań na terenie parku krajobrazowego, to automatycznie wzrośnie ilość zwierzyny i wielkość szkód. Na pewno swego rodzaju rozwiązaniem w takiej sytuacji byłoby wykupywanie przez dyrekcję parku krajobrazowego gruntów najbardziej narażonych na tego typu szkody i wprowadzanie tam upraw przeznaczonych na dokarmianie zwierzyny leśnej.

WZAJEMNE DOPEŁNIANIE SIĘ INTERESÓW ROLNICTWA I PARKU KRAJOBRAZOWEGO

a. Utrzymanie stanu zabudowy biologicznej poprawia warunki mikro- i mezoklimatyczne, zwiększa retencję wodną, a więc poprawia bilans wody niezbędny dla produkcji rolnej;

b. W celu aktywizacji gospodarczej regionu można wykorzystywać funkcje, jakie ma spełniać park krajobrazowy, m. in. poprzez rozwój turystyki (szczególnie w formie „wczasów pod gruszą”, które są w chwili obecnej jedną z najtańszych form wypoczynku). W takiej sytuacji potrzebne jest stworzenie możliwości indywidualnych miejsc noclegowych i zapewnienie odpowiedniej infrastruktury;

c. Wykorzystanie w rolnictwie dostępnych zasobów lasu (od drewna do runa leśnego) oraz rozwój sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego i rzemiosła wykorzystującego produkty lasu, np. produkcja mebli regionalnych, wikliniarstwo, produkcja szczołek itp.;

d. Dostosowanie struktury produkcji rolnej do wymogów parku krajobrazowego - rozwój pszczelarstwa (już w chwili obecnej we wsi Korytków Mały znajduje się 7 specjalistycznych gospodarstw pszczelarskich), produkcji ziół leczniczych, zbieractwa runa leśnego, wprowadzenie nowych upraw wykorzystujących istniejące warunki glebowe (żurawina wielkoowocowa, borówka amerykańska, uprawy miododajne, które jak np. facelia, poza pożytkiem dla pszczół, użyźniają glebę);

e. Na obszarze parku krajobrazowego i w jego sąsiedztwie rolnictwo powinno kształtować model zbliżony do rolnictwa ekologicznego [8, 9]. Urodzajność gruntów należy podwyższać głównie w drodze naturalnego procesu użyźniania gleb, czyli przez pełne wykorzystanie materii organicznej odpadów z lasu i z rolnictwa (np. komposty z trocin, kory, chwastów, obornik z obór ściółkowych, osad denny ze stawów rybnych i cieków itp.). Ten typ rolnictwa wymaga dostosowania struktury zasiewów i produkcji rolnej do takiej, która nie zakłóca stanu środowiska. Podstawowym warunkiem jest zakaz wielkim ferm hodowlanych, bardzo poważne ograniczenie stosowania nawozów mineralnych, zakaz stosowania środków ochrony roślin (dopuszczalne tylko w przypadkach nadzwyczajnych) [1, 5]. Warunki te są zgodne z wymogami parku krajobrazowego. Następnym warunkiem jest nielikwidowanie miedz i zadrzewień śródpolnych i nadwodnych, co też jest jednym z wymogów parku krajobrazowego, a jednocześnie poza innymi walorami stanowi naturalną barierę dla szkodników roś-

lin i ochronę przed erozją. Konieczne jest tu stosowanie właściwych metod agrotechnicznych i zootechnicznych uwzględniających powyższe warunki.

Należy również pamiętać, że tego typu rolnictwo nie narażając parku krajobrazowego sprzyja aktywizacji rolniczej regionu i podnosi żywność niskiej jakości gleb. Jednocześnie wymaga ono większych nakładów pracy żywej niż w rolnictwie konwencjonalnym, co jest pozytywne na obszarze przeludnionym. Poza tym dostarcza produktów zdrowych, nieskażonych chemikaliami [3, 4], co wobec zakładanego rozwoju turystyki powinno stanowić jeden z magnesów przyciągających turystów i wczasowiczów, szczególnie rodziny z dziećmi. Wymaga ono jednak głębokiej wiedzy rolniczej, odpowiednio ukierunkowanej, co powinno spowodować wprowadzenie do programu szkoły rolniczej istniejącej w gminie Janów Lubelski właściwego kierunku nauczania. Naczelną zasadą rolnictwa ekologicznego jest dążenie do zwiększenia stopnia zamknięcia obiegu materii, co w odniesieniu do agrosystemów może być realizowane przez system przyrodniczo-gospodarczy pól, zadrzewień, łąk, zbiorników wodnych. System ten tworzy tzw. „filtr biologiczny” stanowiący jednocześnie ochronę dla parku krajobrazowego, [11].

Wynikające z analizy kolizji i zbieżności interesów parku krajobrazowego i rolnictwa zasady gospodarowania niejednokrotnie ograniczają swobodę działania zarówno jednostek społecznych, jak i poszczególnych osób. Ograniczenia te i zakazy wynikają z działań chroniących walory przyrodnicze, krajobrazowe i historyczne parku krajobrazowego i naturalne winno być dążenie do ich zrekompensowania korzyściami w innych dziedzinach. Rozwój turystyki i tzw. „wczasów pod gruszą” powinien z jednej strony stworzyć miejsca pracy w sferze usług, z drugiej zaś strony stanowić dodatkowe źródło dochodów rolników indywidualnych we wsiach letniskowych, natomiast propozycja produkcji zdrowej żywności (chemicznie czystej) winna pociągać za sobą decyzje dotyczące organizacji jej zbytu i cen. Rekompensaty (być może w postaci obniżenia podatków) wymagają również ograniczenia w zakresie technologii produkcji rolnej czy też jej intensyfikacji. Stawiając zaś wymagania w zakresie architektury budownictwa należy sporządzić i udostępnić projekty uwzględniające cechy architektury regionalnej i stosowanie materiałów miejscowych. Należałoby poza tym przewidzieć ułatwienia w nabywaniu odpowiednich materiałów i ewentualność udzielania kredytów bankowych. Być może w niektórych dziedzinach należałoby też przewidzieć swego rodzaju formy zachęty materialnej. Przestrzeganie bowiem ograniczeń związanych z właściwym zagospodarowaniem terenów rolniczych parku krajobrazowego wymaga społecznej akceptacji. Właściwy zaś klimat dla tej akceptacji może być stworzony poprzez powiązanie obowiązków i korzyści w jeden zwarty system wzajemnie uwarunkowanych zależności.

Wymienione wyżej propozycje zbieżne są w wielu punktach z zasadami traktowania regionów o utrudnionych warunkach produkcji rolnej odnoszącymi się do terenów górskich i podgórskich. Podobnie utrudnione, chociaż z innego względu, warunki panują również na omawianym obszarze. Oznacza to, że zasady te powinny znaleźć zastosowanie również do terenów rolniczych znajdujących się na obszarach chronionych ze względów przyrodniczych, m. in. parków krajobrazowych. W podobnej bowiem sytuacji jak tereny rolnicze Parku Krajobrazowego nad Branwią znajduje się wiele innych obszarów, które należałoby użytkować gospodarczo w sposób niedopuszczający do obniżenia walorów przyrodniczo-krajobrazowych. Z drugiej zaś strony nie są one i nie mogą być zamkniętymi rezerwatami, muszą spełniać przypisane im funkcje, muszą „żyć gospodarczo”. Są to przeważnie tereny rolnicze, gdzie stosunkowo łatwe jest określenie zakazów prowadzenia poszczególnych rodzajów działalności, ale dużo trudniejsze jest zalecenie pozytywnych rozwiązań, możliwych do wprowadzenia i akceptowanych przez miejscową ludność. Wydaje się jednak, że aktywizacja gospodarcza tego typu obszarów mająca na celu optymalne wykorzystanie potencjalnych możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego winna pójść w trzech zasadniczych kierunkach - rolnictwa ekologicznego w złagodzonej formie, kontrolowanej turystyki oraz rzemiosła.

LITERATURA

1. Bovay E.: *Ecologie et production agricole. Recherche agronomique Suisse*, 19, 1-48, 1980.
2. Celichowski A., Heyda J., Styczyński W.: *Park Krajobrazowy nad Branwią, studia do planu zagospodarowania przestrzennego*, B.S. i P.LP, Łódź 1983, maszynopis.
3. Cofta W.: *Możliwości ekologizacji rolnictwa na przykładzie obszarów chronionych. Forum dyskusyjne nt.: Gospodarka na obszarach wiejskich a ochrona środowiska*. Szczecin 1978.
4. Dąbska I.: *Rolnictwo na obszarach przyrodniczo cennych*. Rol. Ekol., PAN, Poznań 1983.
5. Dechnik J.: *Wpływ nawożenia na właściwości gleby*, Rol. Ekol., PAN, Poznań 1983.
6. Hopfer A., Cymerman R., Nowak A.: *Ocena i waloryzacja gruntów wiejskich*, PWRiL, Warszawa 1982.
7. *Przydatność rolnicza gleb Polski*. Praca zbiorowa pod red. M. Strzemskiego, J. Siuty i T. Witka. PWRiL, Warszawa 1973.
8. Ryszkowski L.: *Organiczne a ekologiczne rolnictwo*, Rol. Ekol. PAN, Poznań 1983.
9. Ryszkowski L.: *Rolnictwo ekologiczne*. Korn. Wielkopól., 3/4, 1982.
10. Siewniak M., Orzeszko E.: *Konflikty pomiędzy parkiem krajobrazowym a innymi formami użytkowania terenu i próby ich łagodzenia na przykładzie rejonu Parku Krajobrazowego nad Branwią*. Zesz. Nauk. SGGW-AR (w druku).
11. Siewniak M., Wojtátowicz J., Orzeszko E.: *Kierunki aktywizacji terenów przyległych do Parku Krajobrazowego nad Branwią - ekspertyza*, Katedra Urządzania i Pielęgnacji Krajobrazu SGGW-AR, Warszawa 1983, maszynopis.
12. *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski wg gmin*, red. T. Witek, IUNG Puławy 1981.